

Михайленко Тетяна Ігорівна,
кандидат географічних наук

Київський національний університет імені
Тараса Шевченка, м. Київ, Україна
e-mail:archy07@ukr.net

ВИКОРИСТАННЯ ТУРИСТСЬКО-РЕКРЕАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ (НА ПРИКЛАДІ ПОБУЗЬКОЇ ОБ'ЄДНАНОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ)

Метою статті є з'ясування можливостей використання ресурсів для розвитку туризму у Побузькій об'єднаній територіальній громаді в контексті сталого розвитку території в умовах адміністративної реформи України для задоволення потреб людей у відпочинку та відновленні сил.

Методика дослідження включає використання в межах системного підходу описового, джерелознавчого та порівняльно-географічного методів.

Результати. Проаналізовано наявні ресурси для розвитку туризму у Побузькій об'єднаній територіальній громаді в сучасному процесі децентралізації. Розкрито особливості видових складових ресурсів для місцевого туризму як одного із джерел надходження до бюджету громади, враховуючи стратегію сталого розвитку та створення умов для здатності місцевого самоврядування самостійно вирішувати питання місцевого значення за рахунок власних ресурсів. Встановлено, що туризм на даній території має бути орієнтований на мешканців майбутньої громади та сусідніх населених пунктів.

Наукова новизна полягає у аналізі особливостей раціонального використання наявних ресурсів для розвитку туризму на рівні окремої територіальної громади за умов процесу децентралізації.

Практична значущість дослідження полягає у використанні його результатів при створенні стратегії та Перспективного плану розвитку громади.

Ключові слова: адміністративна реформа, рекреаційні ресурси, сталий розвиток території, Побузька об'єднана територіальна громада, відпочинок та відновлення сил.

Михайленко Татьяна Игоревна
кандидат географических наук

Киевский национальный университет имени
Тараса Шевченко, г. Киев, Украина
e-mail:archy07@ukr.net

ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТУРИСТСКО-РЕКРЕАЦИОННЫХ РЕСУРСОВ В УСЛОВИЯХ ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИИ (НА ПРИМЕРЕ ПОБУЖСКОЙ ОБЪЕДИНЕННОЙ ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ ГРОМАДЫ)

Целью статьи является выявление возможностей использования ресурсов для развития туризма в Побужской объединенной территориальной громаде в контексте устойчивого развития территории в условиях административной реформы Украины для удовлетворения потребностей людей в отдыхе и восстановлении сил.

Методика исследования включает использование в пределах системного подхода описательного, источниковедения и сравнительно-географического методов.

Результаты. Проанализированы имеющиеся ресурсы для развития туризма в Побужской объединенной территориальной громаде в современном процессе децентрализации. Раскрыты особенности видовых составляющих ресурсов для местного туризма как одного из источников поступления в бюджет громады, учитывая стратегию устойчивого развития и создания условий для возможности местного самоуправления самостоятельно решать вопросы локального значения за счет собственных ресурсов.

Установлено, що туризм на данній території повинен бути орієнтований на жителів майбутньої громади та сусідніх населених пунктів.

Научная новизна заключається в аналізі особливостей раціонального використання наявних ресурсів для розвитку туризму на рівні окремої територіальної громади в умовах процесу децентралізації.

Практическая значимость дослідження заключається в використанні його результатів при створенні стратегії та Перспективного плану розвитку громади.

Ключевые слова: адміністративна реформа, рекреаційні ресурси, стійке розвиток території, Побужська об'єднана територіальна громада, відпочинок та відновлення сил.

UDC 911.3

Mykhailenko Tetiana Igorivna,
Candidate of Geographical Sciences

Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Kyiv, Ukraine, e-mail:archy07@ukr.net

THE USE OF TOURIST-RECREATIONAL RESOURCES IN THE CONTEXT OF DECENTRALIZATION (ON THE EXAMPLE OF THE POBUZKA UNITED TERRITORIAL COMMUNITY)

The purpose of the article is to explain the possibilities of using resources for the development of tourism in the Pobuzka united territorial community in the context of the sustainable development of the territory in the context of the Ukraine's administrative reform. It will make the satisfaction of the needs for people in the rest and recovery of human strength.

Methods of study include the use of a systematic approach, descriptive, source study and comparative geographical methods.

Results. The available resources for the development of tourism in the Pobuzka united territorial community in the process of decentralization are analyzed. The features of the specific resource's components for local tourism as one of the sources of income to the community budget were disclosed. The strategy of sustainable development and creation of conditions for the possibility of local self-government independently solve problems of local importance at their own expense was taken into account. Tourism in this area should be focused more on residents of the future community and neighboring settlements.

Scientific novelty consists in analysis of the features of rational use of the available resources for the development of tourism at the separate territorial community level in the context of the decentralization process.

The practical significance of the study is to use the results in creating a strategy and a long-term plan for the development of a community.

Keywords: administrative reform, recreational resources, sustainable development of the territory, Pobuzka united territorial community, rest and recuperation.

Постановка проблеми. Раціональне використання рекреаційних ресурсів є умовою сталого розвитку адміністративних територіальних одиниць різного рівня. Все більш актуальними стають дослідження спроможності території забезпечити потреби людей у відпочинку та відновленні сил. Процес децентралізації, який максимально надає права громадам, повинен сприяти створенню умов для покращення якості життя людини, зокрема, реалізації рекреаційних потреб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ресурсно-рекреаційна тематика, зокрема, класифікація і оцінка ресурсів, їх раціональне використання та формування територіальної структури рекреаційного господарства висвітлюється в працях О.О. Бейдика [1;2], В.Г. Жученка [5], М.П. Крачила [9],

О.О. Любіцевої [10], В.І. Мацоли [11], В.П. Руденка [13], І.В. Смаля [14], В.І. Стафійчука [10] та ін. Туристична проблематика Кіровоградської області висвітлена у роботах І.М. Волошина[3], О.В. Колотухи [7], О.В. Мацібори [4], Н.В. Столярчук [15] та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Децентралізація в Україні відкриває не тільки нові можливості для органів місцевого самоврядування, вона створює умови для перегляду існуючої парадигми сільського розвитку, зокрема на рівні Побузької об'єднаної територіальної громади (ОТГ). Розвиток і впровадження нових туристичних послуг, включаючи розвиток сільського зеленого туризму та створення умов для партнерства між органами влади, суспільством та представниками бізнесу є новим напрямом у сфері покращення рівня життя сільських громад, залучення інвестицій.

Формулювання цілей статті. Метою роботи є дослідження наявних туристсько-рекреаційних ресурсів в межах Побузької ОТГ і виявлення найбільш перспективних напрямків їх використання за умов адміністративної реформи України.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні йде активний процес створення нової Побузької об'єднаної територіальної громади Кіровоградської області Голованівського району в контексті адміністративної реформи України. Ця громада має на меті об'єднати два населені пункти - смт Побузьке та село Капітанка, оскільки вибір цих населених пунктів зумовлений здебільшого географічним фактором – віддаленістю від решти населених пунктів та межування на півдні із Миколаївською областю.

Голованівщина має високий показник антропогенних навантажень на навколишнє природне середовище. Забруднення повітря, вод, ґрунтів, збіднення ландшафтного і біотичного різноманіття негативно впливає на живі організми і людей. Природокористування є нераціональним й екологічно незбалансованим[8]. Сучасний стан природних ресурсів і навколишнього природного середовища району змушує змінювати погляди щодо подальшого економічного розвитку і технічного прогресу й оцінювати їх з урахуванням екологічних пріоритетів, наявності екологічних ризиків та стану екологічної безпеки. Необхідно виробити і здійснювати таку стратегію природокористування, яка б забезпечила збалансований розвиток району, покращення стану навколишнього природного середовища, інтегроване управління природними ресурсами, їх невиснажливе використання й охорону, формування екологічно безпечних умов для життя і здоров'я населення, а також моніторинг за змінами природних і антропогенних процесів у природно-територіальних комплексах.

Одна із функцій рекреації – природоохоронна, яка полягає у попередженні деградації природних рекреаційних комплексів під впливом антропогенної діяльності, в тому числі і рекреаційної [18]. А невід'ємною умовою сталого розвитку району є пріоритетна увага до охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів, зменшення техногенного навантаження на навколишнє природне середовище. У програмі соціального і економічного розвитку

Голованівського району, а відтак і Побузької громади, на 2018 рік заходи щодо розвитку туризму не передбачаються.

Поняття «рекреаційного потенціалу» включає як природну, так і історико-культурну та соціально-економічну складові. В даному дослідженні увага приділяється природній та історико-культурній складовим. Саме процеси децентралізації відбиваються на всіх сферах господарства та життя людини, адже відбувається максимально можлива передача повноважень територіальним громадам. Відповідно є всі передумови для створення умов для динамічного розвитку регіонів та надання якісних і доступних суспільних послуг громадянам. Ці фактори можуть сприяти сталому розвитку території. Старий курс розвитку сільських територій був орієнтований на отримання субсидій, розвиток агровиробництва та конкурентоспроможність фермерських господарств. На відміну від попереднього курсу розвитку сільських територій, політика децентралізації буде впливати на різні сектори, зокрема сільський туризм, підприємства та ремесла.

Об'єктами такої політики становляться: розвиток місцевих ініціатив, використання ресурсів, які раніше не використовувались або мало використовувались, конкурентоспроможність сільських територій. В населених пунктах Побузької громади бізнесу працювати не так комфортно, як у великих містах чи урбанізованих територіях з високою щільністю населення.

Наявність на території смт Побузького феронікелевого заводу впливає на екологічні умови середовища, на якість життя мешканців. Аналіз існуючого стану показує, що мешканці мають значні потреби у відпочину і відновленні сил, які не можуть бути забезпечені, зважаючи на актуальний стан рекреаційного середовища.

В той же час, саме розвиток туризму і рекреації в Побузькій ОТГ може стати одним із джерел надходження до бюджету, сприяти створенню додаткових робочих місць, покращити рекреаційні умови для відновлення фізичних і психоемоційних сил мешканців. Основними рекреаційними ресурсами в майбутній громаді для розвитку туризму виступають природні та історико-культурні.

Подорожі у сільську місцевість з її колоритом, пейзажами, способом життя, екологічно чистими продуктами тощо є однією із тенденцій сучасного туризму. Базою розміщення та харчування стають сільські оселі. В цілому, Кіровоградська область має всі передумови для розвитку сільського зеленого туризму: сприятливий клімат, мальовничі ландшафти, місцеві традиції, розвинуті туристичні маршрути тощо. У Голованівському районі Кіровоградської області нараховується 3 сільські зелені садиби. Дві з них знаходяться у смт Голованівськ та с. Межирічка і надають послуги проживання, харчування, організації пікніків та екскурсій, є баня [6]. Третя - у с. Троянка - більш орієнтована на відпочинок із дітьми і, окрім вищеназваних послуг, забезпечує дозвілля для дітей.

Тому, зважаючи на наявні в Побузькій громаді умови (наявність мальовничої річки Мокра Деренюха та приватного сектору) є всі передумови для створення та розвитку сільського зеленого туризму. Одним із позитивних факторів можна відзначити той, що приватні садиби можуть бути основою для

розвитку кінного туризму, зокрема, способом залучення місцевого населення до бізнесу. Сільський зелений туризм є одним із перспективних видів діяльності, який передбачає об'єднання зусиль приватних власників для надання послуг відпочиваючим. Сільська зелена садиба може стати непоганим джерелом заробітку для її господаря та непоганою рекламою для району і області. Такий вид туризму вимагає мінімум інвестицій, локальної ініціативи та здатен забезпечити основні потреби в обслуговуванні туристів.

Перспективним є розвиток кінного туризму, зокрема таких напрямків як тривалі кінні маршрути та прогулянки на конях. Прикладом розвитку цих напрямків у майбутній громаді є невелика кінна ферма Мустанг (сmt Побузьке). Кінні прогулянки як різновид активного та екологічного туризму можуть використовуватися як тури вихідного дня (як кількогадинні, так і на вихідні), адже нетривалі прогулянки верхом – чудовий спосіб відволіктися від повсякденної рутини та відчути себе частиною природи. Перевагами цього виду туризму є те, що людині не потрібна спеціальна підготовка, доступність для людей будь-якою віку та позитивний вплив на здоров'я людини. Кінні маршрути розраховуються на людей, що не мають спеціальної підготовки у верховій їзді. Основними вимогами щодо безпеки проведення такого активного туризму є наявність кваліфікованих кадрів, здорові та спокійні коні. Не варто забувати про ще одну особливість кінного туризму – оздоровчу, тому кінний туризм може бути основою спортивно-оздоровчого туризму.

Останні роки широкого поширення набула тенденція ведення здорового способу життя. Одним із проявів цієї тенденції є поїдки та прогулянки на велосипеді. Додаткова перевага такого виду туризму – екологічність, оскільки велоспорт є одним з найбільш екологічних видів туризму. Він приваблює до себе відчуттям швидкості, свободи, цікавими екскурсіями та можливістю відпочинку на природі. Переваги велотуризму на ринку беззаперечні: по-перше, турист має змогу поєднати задоволення потреби і пізнання та одночасно розвинути фізичну форму; по-друге, недорогий і дуже простий спосіб подорожувати; по-третє, тренується вестибулярний апарат; по-четверте, цей вид спортивного туризму всесезонний. У 2017 р. у Кропивницькому був відкритий перший обласний туристичний веломаршрут, який взимку придатний для катання на бігових лижах[17]. Природні ресурси Побузької ОТГ сприятливі для розвитку велотуризму з рекреаційною метою. Естетично привабливі ландшафти вздовж річок Мокра Деренюха та у гирлі Південного Бугу створюють передумови для відпочинку та відновлення фізичних і психічних сил людини. Прокладання в найближчій перспективі велодоріжок дозволить створити маршрут як по Голованівському району, так і включити його до веломаршруту області.

Водні ресурси досліджуваної території представлені річкою Мокра Деренюха (довжина 24 км), яка протікає даними населеними пунктами і впадає у Південний Буг за 2 км від сmt Побузького. Головний акцент відводиться на наданні послуг прокату човнів, облаштування стоянок для велосипедів, надання (за потребою) додаткового спорядження для пікніків тощо. Доцільно облаштувати ділянки для тимчасової зони для пікніків, вогнищ та кемпінгів. Відстань у 2 км до Південного Бугу дозволяє здійснювати піші прогулянки,

прокладати невеликі маршрути щоб дістатися гирла Мокрої Деренюхи на велосипеді.

На річці Мокра Деренюха існують декілька невеликих ставків для місцевих потреб, які можна зарибити та використовувати для розвитку рибальства. Любительське рибальство – потужний фактор впливу на природне середовище та водні біоресурси, значний чинник фізичного оздоровлення людей. Як і інші види організованого туризму, рибальський туризм — комерційна економічна діяльність, яка має на меті отримання прибутку. Основними послугами для туристів-риболовів є організація риболовлі та надання у разі потреби в оренду рибальського спорядження. Перевагами рекреаційного рибальства є більш повне та раціональне використання біоресурсів водойм (аніж у промислі) та збільшення кількості робочих місць.

Основним історико-культурним ресурсом виступає унікальний музей ракетних військ стратегічного призначення (Музей РВСП), який знаходиться на границі Кіровоградської та Миколаївської областей, недалеко від міста Первомайська, у смт Побузьке. Такий музей єдиний у Європі, аналогічний існує у США (штат Арізона). Музей РВСП було створено на території колишньої ракетної бази та командного пункту. Експозиція музею відображає історію ракетних військ стратегічного призначення СРСР, а також полку, особовий склад якого ніс тут бойове чергування[12]. Основні послуги музею: екскурсійний супровід по території та експозиціям музею, спуск в шахту, покататися на військовій техніці, організація фотосесії, смачно поїсти у військово-польовому кафе та ін. Музей РВСП, як об'єкт музейного туризму, входить до екскурсій як з Миколаївської, так і з Кіровоградської областей.

Аналіз туристичного порталу Кіровоградщини показує, що на сьогодні існують лише два екскурсійні маршрути, які проходять через смт Побузьке (центру майбутньої громади): перший передбачає відвідування православних святинь району і називається «Духовними пам'ятками Голованівщини» - об'єктом слугує цегляна ХХ ст. церква Святого Миколая смт Побузького, а другий – відвідування музеїв «Музеї Голованівщини», де основний об'єкт – музей РВСП [16]. Це одноденні маршрути обласного значення, історико-пізнавального та пізнавально-краєзнавчого характеру. Туристсько-інформаційного центру з власним діючим сайтом не виявлено. Тобто, в туристичному відношенні на обласному рівні майбутня громада представлена мало. Натомість, на рівні району для задоволення рекреаційних потреб є перспективною.

Висновки. Процес децентралізації стосується і впливає на всі сфери господарства та життя людини, тому цей процес може сприяти сталому розвитку та збереженню природних ресурсів. Туризм у Побузькій ОТГ має бути орієнтований переважно на мешканців майбутньої громади, мешканців сусідніх населених пунктів як Кіровоградської, так і Миколаївської областей. Мешканці громади мають першочергову потребу у відпочинку, оскільки на території смт Побузького розташований феронікелевий завод. Основу розвитку складатимуть тури вихідного дня та відпочинок у виділених рекреаційних зонах для відновлення сил і оздоровлення місцевого населення. Щоб забезпечити і збільшити грошові надходження ззовні до бюджету громади, основний акцент

потрібно зробити і першу чергу на сільський зелений туризм. Перспективними визначені кінний, рибальський, велотуризм, які можуть сформувати туристичну привабливість майбутньої громади. Створення туристичної привабливості Побузької об'єднаної територіальної громади має опиратись передусім на приватну ініціативу на місцевому рівні. Така ініціатива не просто має на меті привабити туристів та заробити гроші за будь-яку ціну, але й дозволить брати участь у міжнародних проектах допомоги щодо розроблення й реалізації проектів в сфері покращення надання послуг, місцевого економічного розвитку та інфраструктури.

Список використаних джерел:

1. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: Методологія та методика аналізу, термінологія, районування: монографія / О.О. Бейдик. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2001. – 395 с.
2. Бейдик О.О. Рекреаційні ресурси України: Навчальний посібник / О. О. Бейдик. – 2-ге вид. перероб. і доп. – К.: Альтерпрес, 2010. – 404 с
3. Волошин І. М. Туристичні ресурси Кіровоградщини та їх геопросторове поширення / І. М.Волошин // Теоретичні і прикладні напрямки розвитку туризму та рекреації в регіонах України: Зб. наук. праць / Ред. кол.: С. М. Неділько та ін. –Кіровоград: КЛА НАУ, 2015. –С.125– 138
4. Вовк В. М., Мацібора О. В. Застосування геоінформаційних технологій в геотуризмі (наприкладі геологічних пам'яток Кіровоградської області) / В. М. Вовк // Теоретичні і прикладні напрямки розвитку туризму та рекреації в регіонах України: Зб. наук. праць /Ред. кол.: С. М. Неділько та ін. – Кіровоград: КЛА НАУ, 2015. –С. 220 – 228
5. Жученко В.Г. Розвиток туристсько-рекреаційної діяльності на Україні: передумови та перспективи // Регіональні перспективи. - 2001. - №1 (14). – С. 34-38.
6. Кіровоградщина туристична [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tourism.kr-admin.gov.ua/index.php?q=Green/main.html>
7. Колотуха О. В. Рекреаційно-туристські ресурси Кіровоградської області / О. В. Колотуха–Кропивницький, 2016. –144с.
8. Комплексна програма охорони навколишнього природного середовища у Голованівському районі на 2017-2020 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://golovanivsk-rada.com.ua/assets/files/16%20ses%207%20sk%20richeny/16%20%D1%81%D0%B5%D1%81.%20%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%B0%20%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D0%BA.%D1%81%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%BE%D0%B2..pdf>
9. Крачило Н. П. Основы туризмоведения / Н. П. Крачило. – Київ: Вища школа, 1980. – 225 с.
10. Любіцева О.О., Панкова Є.В., Стафійчук В.І. Туристичні ресурси України. Навчальний посібник. – К.: Альтерпрес, 2007. – 369 с.
11. Мацола В.І. Рекреаційно-туристичний комплекс України – Львів, 1999. – 200 с.
12. Офіційний сайт музею ракетних військ стратегічного призначення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://tvsp.net.ua/>
13. Руденко В. П. Географія природно-ресурсного потенціалу України / В. П. Руденко. – Львів : Світ, 1993. – 240 с.
14. Смаль І. В. Туристичні ресурси світу : навчальний посібник. / І. В. Смаль. – Ніжин : Видавництво Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, 2010. – 336 с.
15. Столярчук Н. В., Остапенко О. М. Проблеми становлення та розвитку сфери сільського(зеленого) туризму в Кіровоградській області / Н. В. Столярчук // Теоретичні і прикладні напрямки розвитку туризму та рекреації в регіонах України: Зб. наук. праць / Ред. кол.: С.М. Неділько та ін. –Кіровоград: КЛА НАУ, 2015. –С. 184 – 193.
16. Туристичні маршрути Кіровоградської області[Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tourism.kr-admin.gov.ua/index.php?q=Marshr/main.html>
17. У Кропивницькому відкрили перший обласний туристичний веломаршрут [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kropyvnytskyiua.com/u-kropivnitskomu-vidkrili-pershii-oblasnii-turistichnii-velomarshrut-fotoreportazh>
18. Україна в XXI столітті: концепції та моделі економічного розвитку: Матеріали доп. V Міжнародного конгресу українських економістів, Львів, 22-26 травня, 2009р. / Інститут регіональних досліджень НАН України; Львівський національний ун-т ім. І.Франка - Л., 2009. - 466с.

References:

1. Beidyk O.O. Rekreatsiino-turystski resursy Ukrainy: Metodolohiia ta metodyka analizu, terminolohiia, raionuvannia: monohrafiia / O.O. Beidyk. – К.: VPTs «Kyivskyi universytet», 2001. – 395 s.
2. Beidyk O.O. Rekreatsiini resursy Ukrainy: Navchalnyi posibnyk / O. O. Beidyk. – 2-he vyd. pererob. i dop. – К.: Alterpres, 2010. – 404 s

3. Voloshyn I. M. Turystychni resursy Kirovohradshchyny ta yikh heoprostorove poshyrennia / I. M. Voloshyn // Teoretychni i prykladni napriamky rozvytku turyzmu ta rekreatsii v rehionakh Ukrainy: Zb. nauk. prats / Red. kol.: S. M. Nedilko ta in. – Kirovohrad: KLA NAU, 2015. – S. 125– 138
4. Vovk V. M., Matsibora O. V. Zastosuvannia heoinformatsiinykh tekhnolohii v heoturyzmi (naprykladni heolohichnykh pamiatok Kirovohradskoi oblasti) / V. M. Vovk // Teoretychni i prykladni napriamky rozvytku turyzmu ta rekreatsii v rehionakh Ukrainy: Zb. nauk. prats / Red. kol.: S. M. Nedilko ta in. – Kirovohrad: KLA NAU, 2015. – S. 220 – 228
5. Zhuchenko V.H. Rozvytok turystsko-rekreatsiinoi diialnosti na Ukraini: peredumovy ta perspektyvy // Rehionalni perspektyvy. - 2001. - №1 (14). – S. 34-38.
6. Kirovohradshchyna turystychna [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://tourism.kr-admin.gov.ua/index.php?q=Green/main.html>
7. Kolotukha O. V. Rekreatsiino-turystski resursy Kirovohradskoi oblasti / O. V. Kolotukha–Kropyvnytskyi, 2016. –144s.
8. Kompleksna prohrama okhorony navkolyshnoho pryrodnoho seredovyscha u Holovanivskomu raioni na 2017-2020 roky [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://golovanivsk-rada.com.ua/assets/files/16%20ses%207%20sk%20richeny/16%20%D1%81%D0%B5%D1%81.%20%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%B0%20%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D0%BA.%D1%81%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%BE%D0%B2..pdf>
9. Krachylo N. P. Osnovy turyzmovedenyia / N. P. Krachylo. – Kyiv: Vyshcha shkola, 1980. – 225 s.
10. Liubitseva O.O., Pankova Ye.V., Stafiiichuk V.I. Turystychni resursy Ukrainy. Navchalnyi posibnyk. – K.: Alterpres, 2007. – 369 s.
11. Matsola V.I. Rekreatsiino-turystychnyi kompleks Ukrainy – Lviv, 1999. – 200 s.
12. Ofitsiyni sait muzeiu raketnykh viisk stratehichnoho pryznachennia [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://rvsp.net.ua/>
13. Rudenko V. P. Heohrafiia pryrodno-resursnoho potentsialu Ukrainy / V. P. Rudenko. – Lviv : Svit, 1993. – 240 s.
14. Smal I. V. Turystychni resursy svitu : navchalnyi posibnyk. / I. V. Smal. – Nizhyn : Vydavnytstvo Nizhynskoho derzhavnoho universytetu imeni Mykoly Hoholia, 2010. – 336 s.
15. Stoliarchuk N. V., Ostapenko O. M. Problemy stanovlennia ta rozvytku sfery silskoho(zelenoho) turyzmu v Kirovohradskii oblasti / N. V. Stoliarchuk // Teoretychni i prykladni napriamky rozvytku turyzmu ta rekreatsii v rehionakh Ukrainy: Zb. nauk. prats / Red. kol.: S.M. Nedilko ta in. – Kirovohrad: KLA NAU, 2015. – S. 184 – 193.
16. Turystychni marshruty Kirovohradskoi oblasti [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://tourism.kr-admin.gov.ua/index.php?q=Marshr/main.html>
17. U Kropyvnytskomu vidkryly pershyi oblasnyi turystychnyi velomarshrut [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://kropyvnytskyia.com/u-kropivnitskomu-vidkrili-pershii-oblasnii-turistichnii-velomarshrut-fotoreportazh>
18. Ukraina v XXI stolitti: kontseptsii ta modeli ekonomichnoho rozvytku: Materialy dop. V Mizhnarodnoho konhresu ukrainskykh ekonomistiv, Lviv, 22-26 travnia, 2009r. / Instytut rehionalnykh doslidzhen NAN Ukrainy; Lvivskyi natsionalnyi un-t im. I.Franka - L., 2009. - 466s.